



FARAGÓ Tamás

Három évtized : a KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának története, 1954-1985 / Faragó Tamás. – Budapest : KSH Könyvtár, 2015. – 270 p. ; 24 cm. – (A statisztika történetei ; 2.)

# Három évtized

Faragó Tamás tudománytörténeti könyve

Tematikailag valahol a historiográfia és a könyvtártörténet határmezsgyéjén mozog a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára *A statisztika történetei* című viszonylag új sorozatának második, a tartalomhoz igazságon kívül kivitelezett, elegáns kötete. Hiszen a történeti statisztika a történettudomány egyik segédtudománya, önmagában is összetett, több ágra bomló, illetve több rokon területtel (népesség-, ár-, település-, gazdaság-, uradalomtörténet stb.) érintkező diszciplína. A tárgyalt időszak kutatásait elindító, megalapozó Kovacsics József meghatározása szerint „történeti statisztikának nevezzük szorosabb értelemben azt a munkát, amelyet akkor végzünk, amikor a régi összeírásokat a statisztikai módszer segítségével feldolgozzuk az elmúlt idők társadalmi és gazdasági viszonyainak megismerése céljából.”<sup>1</sup> Lényegében ugyanígy fogalmaz – némi eltéréssel – a *Magyar történelmi fogalomtár* vonatkozó szócikkében P. Kovács Melinda: „történeti statisztika a hivatalos statisztikai szolgálat megszervezése előtti adatokat a statisztika módszerével az elmúlt idők társadalmi és gazdasági viszonyainak megismerése céljából feldolgozó tudomány, ill. a hivatalos statisztika régebbi adatainak újabb feldolgozása vagy értékelése.”<sup>2</sup> Noha konkrét definíciókat nem tartalmaznak, hasonló szellemben nyilatkoznak a történetírás (közelebbről a helytörténetírás) módszertanával foglalkozó útmutatók és tankönyvek is.<sup>3</sup> Mint ahogy az ismertetett mű címéből és előszavából is kiderül, hosszabb, a tizenkilencedik század utolsó harmadáig visszanyúló előzmények után, azokat részben felelevenítve, részben követve a szóban forgó tudományág első igazi hazai műhelye egy könyvtárban, nevezetesen az erre leginkább hivatott Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában jött létre és működött több mint három évtizedig, a szerző megállapítása szerint 1954-től 1985-ig. Vagyis mindaz, ami ekkor és itt történt, szerves és elválaszthatatlan része a magyarországi könyvtárügy közeli múltjának. Jellegzetes és kiemelkedő példa arra, hogy egy szakkönyvtár – esetleg helytörténeti-helyismereti témákban egy közkönyvtár – is lehet eredményes tudományos műhely, egyedi kiadványai és sorozatai meghatározó szerepet tölthetnek be az adott szakterület fejlődésében. Egy-egy ilyen műhely tanulmányozása, tevékenységének mélyreható feltárása hálás feladat lehet a megfelelő felkészültséggel rendelkező könyvtártörténeti kutató(k) számára. Faragó Tamás – bocsássuk előre: igényes – munkája erre is példa, mégpedig követendő példa. Szakmai berkekben köztudott, hogy egy ideig gyakorló könyvtárosként is dolgozott: a Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteményének vezetője volt. Ekkor sem adta fel kutatói ambícióit, ekkor is a tudomány és a könyvtár szimbiózisának biztosításán fáradozott.

Pályáját azonban szociológusként és a történeti statisztika, történeti demográfia művelőjeként kezdte és teljesítette ki. Tudományos munkásságának számottevő – számunkra, könyvtárosok számára alighanem a legvonzóbb – terméke a *Három évtized* című, műfajilag kissé nehezen besorolható összeállítás. Alapvetően monográfia, számos életrajzi és önéletrajzi adattal, sok-sok bibliográfiai információval dúsítva. S található benne – még hozzá jócskán – metodikai eszmefuttatás a kvantitatív történeti kutatásról. Miután 1972 és 1985 között tagja, sőt az utolsó két évben vezetője volt a Történeti Statisztikai Kutatócsoportnak, a hiányzó vagy pillanatnyilag elérhetetlen forrásokat nemegyszer saját feljegyzéseire vagy emlékezetére támaszkodva igyekezett pótolni – amennyire kívülről megítélhető, meggyőzően. Mivel mindvégig tárgyilagosságra törekedett, a visszaemlékezés ez esetben nem a szubjektivitás irányába tolja el a szöveget, hanem éppen ellenkezőleg, a személyes jelenlét élményei emelik a mondandó hitelét. Különösen érezhető ez a miniportrék bravúros megrajzolásában. A könyv másik, nagyobbik, mintegy kétharmadnyi része a függelék, ahol adattár, bibliográfia, egykorú dokumentumok és a szakmai visszhangot felidéző szemelvények (könyv- és folyóirat-ismertetések, tanulmány-részletek, előadások) olvashatók. Itt közli a felhasznált irodalom tizenöt oldalra terjedő jegyzékét is. Természetesen az első, monografikus rész nagyon sok hivatkozást (lapalji jegyzetet) tartalmaz, valamivel kevesebbet a forráspublikáció; mindegyik arra szolgált, hogy segítse az érdeklődő olvasó eligazodását, tájékozódását, az összefüggések megértését.

Az előszóban – akár bevezetésnek is nevezhetnénk – a szerző körültekintően, részletesen tájékoztatott a szándékairól, a választott módszerekről és felvillantotta a kutatócsoport eredményeit. Előzetesen vázolta a kötet szerkezetét is, és ehhez a vázlatához mintaszerűen igazodott. Az első három fejezetben (valós sorrendben a 2–4., mivel a számozásnál az előszó az első) formális kronológiai áttekintést kapunk: először a KSH szerepéről a történeti statisztikai kutatások kialakulásában, majd a kutatóhely létrejöttéről és megerősödéséről (1954–1959), aztán a kutatócsoport szervezetéről, személyi állományáról (1955–1985). Elsőrangú elemzés, és ennél fogva minden további vizsgálódás kiindulópontja az itt folyó vagy innen induló kutatások irányainak és produktumainak (forráskutatások, feldolgozások), illetve a csoporthoz kötődő kiadványoknak a számbavétele. Fontos, jó néhány elemében előremutató kísérlet és Faragó Tamás tudói habitusát világosan tükrözi a következő

fejezet, ahol a kutatócsoport társadalomtörténeti összefüggéseit (a kutatás mindennapjai, közösségi élet, kapcsolatrendszerek) kívánta bemutatni. Voltaképpen kísérlet az Összegzés is: harminc esztendő erőfeszítéseit értékelte és körülhatárolta a KSH kutatócsoportjának helyét, szerepét a magyarországi történeti kutatásokban. A Függelék tagolása szintén követte az előre jelzett (és fentebb már említett) beosztást.

Történeti statisztikai jellegű (a kvantitatív módszert alkalmazó) kutatások korábban is folytak a Központi Statisztikai Hivatalban és máshol, de az intézményesülésre, a kifejezetten e célra létre hívott műhely megszervezésére csak az ötvenes évek derekán kerülhetett sor, feltehetően a Nagy Imre-féle kormányváltás után/nyomán, szoros együttműködésben az Országos Levéltárral, mindenekelőtt *Ember Győző* akkori igazgatóval. A szerző külön is hangsúlyozta, és ezt a személyes adatokról készített táblázat egyértelműen megerősíti, hogy a kutatócsoport létszáma mindig alacsony volt, sosem haladta meg a tíz főt. Faragó Tamás úgy vélte, s ezt pregnánsan bizonyította, hogy az adott körülmények között meghatározó volt a mindenkori vezető személye. Ezért okvetlenül kiemelendő az alapító, Kovacsics József, akit a KSH elnöke, *Péter György* (ő megértette a történeti bűvárlatok jelentőségét és szükségességét) 1954-ben bízott meg – mint a közel másfél évtizede ott dolgozó munkatársat, osztályvezetőt – a könyvtár vezetésével, és aki rögtön kialakította a folyamatosan változó/formálódó kis közösséget, megjelölte a főbb kutatási irányokat, szerkesztette az 1957-ben kiadott, mindmáig elméleti-metodikai alapvetésnek minősülő kézikönyvet<sup>4</sup>; ő egyébként elsősorban a helytörténeti kutatásokban tulajdonított nagy jelentőséget a statisztikai módszereknek. Építkező, irányadó vezéregyéniség volt helyettese, majd 1959-től utóda (1960-tól 1983-ig, nyugdíjazásáig a KSH Könyvtár igazgatója), *Dányi Dezső*, aki a népességstatisztika terén alkotott kiemelkedőt, számos népszámlálási kötetet rendezett sajtó alá, és ártörténeti vizsgálódásai is figyelemre méltóak, továbbá jeleskedett a nemzetközi kapcsolatok megteremtésében is. Noha a kutatócsoport közvetlen vezetésétől 1965-ben megvált, a végzett munkára odafigyelt, abban részt vett. Ekkor lett a kis műhely vezetője *Dávid Zoltán*, akit szintén a történeti demográfia vonzott, és agrárstatisztikai publikációkat is közzé tett; pár évvel később ő szervezte meg a KSH Levéltárát. 1971 elején a csoport élén (osztályvezető-helyettesi beosztásban) a kiváló, főként a magyar középkorral foglalkozó történész, *Fügedi Erik* követte. Miután nyugdíjazták,

1980 elején *Tóth Tibort* nevezték ki vezetőnek. Elődeihez hasonló agilitás és igényesség jellemezte, ám három év múltán koncepcionális okokból távozott, a pécsi egyetemi könyvtár főigazgatója lett. (Íme, egy újabb könyvtártörténeti adalék!) Utóda, *Faragó Tamás* több mint tízéves gyakorlattal a háta mögött, fiatalos, kezdeményező lendülettel sem tudta megoldani a műhely körül halmozódó, főleg a hivatal- és a könyvtárvezetés közömbösségéből, fenntartásaiból, értetlenkedéseiből fakadó problémákat, ezért inkább ő is munkahelyet változtatott (ekkor helyezték át a Budapest Gyűjteménybe). Csak távolról szemlélhetjük, hogy a csoport lassan-lassan elhalt, illetve gyökeresen átalakult. Most, három évtizeddel később nehezítés nélkül, igazán jóindulatú hozzáállással, szép könyvben tiszteltetett hajdani munkahelye, a maga nemében mindmáig egyedülálló történeti statisztikai kutatócsoport emléke, eredményei előtt.

Ennek a csekély létszámú műhelynek más jeles munkatársai is voltak: például a társadalomtörténész *Benda Gyula* és *Szaszkóné Sin Aranka*, a község-soros agrárstatisztikai kiadványok sűrűn forgatott bibliográfiáját<sup>5</sup> összeállító *Kápolnai Iván*, az akadémiai státuszban lévő *Perjés Géza* (aki inkább hadtörténészként ismert, és akinek az utolsó három évből fennmaradt naplóját a szerző hasznosíthatta) és *Sándor Pál* (a mezőgazdasági, közelebből a birtokstatisztika művelője). Ezúttal sem hallgatható el, hogy az ötvenes-hatvanas években a KSH Könyvtárában, szorosabban véve a kutatócsoportban is alkalmaztak politikailag megbízhatatlannak tekintett értelmiségieket, tehát ez az intézmény, ez a műhely szintén valamiféle azilum lehetett.

Faragó Tamás személyi adattárában<sup>6</sup> mindössze tizenhét tudományos munkatárs neve szerepel. Enyhén szólva nem sok. Ráadásul többen csak rövid ideig, némelyek csak két-három esztendeig voltak a kutatócsoport állományában. Mindazonáltal – és ezt harminc év távlatából kockázat nélkül megállapítjuk – e kis alkotóközösség sikeres tevékenységet folytatott, olykor külső segítség, leginkább az Országos Levéltár dolgozóinak bevonásával. A kötetben is felsorolt önálló kiadványok száma huszonnyolc. Köztük a Dányi Dezső és Dávid Zoltán által szerkesztett, úttörő jellegű összeállítás az első magyarországi népszámlálásról.<sup>7</sup> Nyolc kötetben adták közre az 1941. évi népszámlálás táblázatait. Fontos, a hazai történettudományt előrevivő tanulmányok (szám szerint hét) jelentek meg a *Történeti statisztikai kötetek* című sorozatban. A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat gondozta a *Számok és történelem* sorozat három

vaskos darabját (mezőgazdaság- és ipartörténeti témákban), valamint a *Történeti statisztikai füzetek* hét száma közül négyet. Ezek mellett három periodikum is napvilágot látott, meglehetősen nagy mennyiségű ún. rejtett publikációval. A *Történeti Statisztikai Közlemények* (1957-1959) című folyóiratot és ennek mintegy a folytatásaként a *Történeti statisztikai évkönyv* (1960-1968) köteteit a KSH Könyvtára, előbb a Levéltárak Országos Központjával, majd a Művelődési Minisztérium Levéltári Osztályával társulva adta ki. A *Történeti statisztikai tanulmányok* (1975-1984) öt kötete a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat (pontosabban a kutatócsoport) és a Magyar Országos Levéltár közös szellemi terméke.<sup>8</sup> Mindehhez hozzá kell még adni a vitaülések felszólásait, a külföldi és hazai konferenciákon, vándorgyűléseken elhangzott előadásokat, továbbá a hivatalos levelet, a különféle feljegyzéseket, a munkaterveket és a munkabeszámolókat (ha hozzáférhetők, ez utóbbiakból a szerző gondos válogatással közölt egypár dokumentumot).

Fentebb már szó esett róla, hogy Faragó Tamás megpróbálta (saját egykori tapasztalatait is latba vetve) megvonni a három évtized mérlegét, igyekezett megfogalmazni a tanulságokat. Sorra vette a vitathatatlan eredményeket és a fiaskókat, híven lábjegyzetbe szorított, ám helytálló kritikai észrevételéhez, mely szerint a hazai intézménytörténetek (köztük a könyvtárak közelmúltját feltáró művek) gyakran elcsúsznak az „üdv történetek” irányába. Visszafogottan, ugyanakkor határozottan értékelt; nem tartózkodott az öszinte önbírálattól sem. Nem félt attól, hogy az érintettek körében – bár már nem sokan élnek – vitát vált ki. Bizonyára elfogadható megállapítása, hogy noha más intézményekben (Országos és Fővárosi Levéltár, MTA Történettudományi Intézete, Mezőgazdasági Múzeum, Budapesti Történeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, KSH egyéb részlegei, egyetemi és főiskolai tanszékek) is folyt kvantitatív kutatás, a tárgyalt időszakban a KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportja volt a tényleges központ. Egyebek között a műhely és tagjai nevéhez fűződik a középkori, valamint a családrekonstrukciós és háztartás-szerkezeti mikrodemográfiai módszerek meghonosítása, a koraújkori és újkori adóösszeírások kritikai feldolgozása, egy sor népesség- és agrártörténeti forrás közzététele (ezekkel különösen intenzíven foglalkozott), az ármozgások, a városhálózatok és piackörzetek vizsgálata, a XVIII. századi történeti helységnévtár-sorozat elindítása (ez még befejezésre vár). Ma már kész tény, ezért is indokolt utalni a

forrásszemelvények azon darabjára, amelyben a számítógép és a történettudomány kapcsolatáról 1972 októberében rendezett konferencia referátumából (Fügedi Erik tartotta) és a kutatócsoport tagjainak hozzászólásaiból olvashatók részletek. Ugyanakkor a szerző kudarcként élte meg a végig nem vitt forráskutatásokat, a népmozgalmi idősorok rekonstrukciójának félbeszakadását, a megkezdett ártörténeti kutatások megrekedését. Fájó szívvel írt nemcsak a hivatal- és könyvtárvezetés olykori meg nem értéséről, hanem a történészek egy részének elzárkózó vagy fanyalgó magatartásáról, mint ahogy az állandósuló létszámgondokról, az utánpótlás elkeserítő bizonytalanságairól is.

Alighanem a legfontosabb, mondhatni: időtlen, és természetesen a könyvtártörténeti fejlődésre, a jelenlegi könyvtárügyre is érvényes, megszívlelendő, elgondolkodtató tanulsága, amit célszerű szó szerint idézni: „a csoport három évtizede lehet az egyik példája annak, hogy a sok szempontból szorító, kisszerű körülmények között is lehet – igaz, talán a megszkottnál kicsit nagyobb erőfeszítéssel – közösségeket létrehozni és értéket jelentő munkát végezni.”<sup>9</sup> Érdeemes odafigyelni a monografikus rész utolsó, az iménti gondolatot folytató soraira is: „Az viszont a következő generációk felelőssége, hogy hasznosítsák ezekből azt, amit lehet, fejlesszék tovább azt, amit érdemes, a zsákutcákból és kudarcoktól pedig okuljanak, hogy azok ismét be ne következzenek.”<sup>10</sup>

*Bényei Miklós*

## Jegyzetek

1. Idézi Faragó Tamás: Három évtized : A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának története, 1954-1985. – Budapest : KSH Könyvtár, 2015. – p.17.
2. Bán Péter szerk.: Magyar történelmi fogalomtár. – Budapest : Gondolat, 1989. – 2. köt. p.206.
3. Például: Stier Miklós, Szász Zoltán: A helytörténetírás módszertani kérdései : Új- és legújabb kor. – Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1980. – p.41-45.; Unger Máttyás: Bevezetés a források ismertetésébe és a forráselemzésbe. – Budapest : Országos Pedagógiai Intézet, 1985. – p.98-106., 136-144.
4. A történeti statisztika forrásai / szerk. Kovacsics József. – Budapest : Közgazdasági és Jogi K. 1957. – 460 p.
5. Agrárstatisztikai források és helytörténeti kutatás : Község-soros statisztikai kiadványok / Kápolnai Iván. – Budapest : Statisztikai Kiadó Vállalat, 1980. – 38 p.
6. A kutatócsoport tagjai 1955 és 1985 között. In: Három évtized / Faragó Tamás. – Budapest : KSH Könyvtár, 2015. – p.103-105.
7. Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787 / szerk. Danyi [Dányi!] Dezső, Dávid Zoltán. – Budapest : Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960. – 64, 389 p.
8. A bibliográfiai adatok: A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjához fűződő kiadványok jegyzéke, 1954-1985. In: Három évtized / Faragó Tamás. – Budapest : KSH Könyvtár, 2015. – p.106-109. – A két sorozatban a szerző számításai szerint több mint hatvan tanulmány jelent meg, ezeket témakörök szerint osztályozta is: uo. p.45-46.
9. Összegzés – a kutatócsoport helye és szerepe a hazai történeti kutatásokban. In: Három évtized / Faragó Tamás. – Budapest : KSH Könyvtár, 2015. – p.98.
10. Uo.

